

TÜRK DESTANLARI

Prof. Dr. Umay Günay

Bütün dünya edebiyatlarında olduğu gibi Türk Edebiyatının da ilk örnekleri destanlardır. Türk edebiyat geleneği içinde "destan" terimi birden fazla nazım şekli ve türü için kullanılmış ve kullanılmaktadır. Eski Türk Edebiyatı nazım şekillerinden mesnevilerin bir bölümü ve manzum hikâyeler, Anonim edebiyatta ve Âşık edebiyatında koşma veya mâni dörtlükleri ile yazılan veya söylenen ferdî, sosyal,tarihi, acıklı veya gülünç olayları tahkiye tekniği ile çeşitli üslûplarla aktaran nazım türüne ve bu yazıda ele alınan kâinatın, insanlığın, milletlerin yaradılışını , gelişimini, hayatta kalma mücadelelerini ve çeşitli olay ve nesnelere ilgili sebep açıklayan ve Batı Edebiyatında "epope" terimiyle anılan eserlerin tamamı da Türk edebiyatı geleneği içinde "destan" adı ile anılmaktadır. Bütün dünya edebiyatlarının başlangıç eserleri olan destanlar, çeşitli konularda yaradılış hikâyeleri yanında, milletlerin hayatında büyük yankılar uyandırmış bir kahramanın veya tarih olayının millet muhayyilesinde ortak sembol ve ifadelerle zenginleştirilmiş uzun manzum hikayeleridir. Destanlar bütün bir milletin ortak mücadelesini ortak değerler, kurallar, anlamlar bütünlüğü içinde yorumladığı ve yaşatıldığı toplumun geçmişini ve geleceğini temsil ettiği için dünya edebiyatının en ülkücü eserleri olarak kabul edilirler. Destanlar her zaman tarihî gerçekleri doğru biçimde nakletmezler. Destanlarda tarihi olay ve kahramanlar milletin ortak bilinçaltının, vicdanının istek, beklenti ,doğruları ve değerleri ile idealleştirilir, eski hatıralarla birleştirilerek tarihî gerçekmiş gibi anlatılırlar.Her milletin millî kimlik ve nitelikleri, ortak dünya görüşü , hatıra ve beklentileri yanında kusurları ve yanlışları da destanlarına yansır. Cihangirlik tutkusu, kuvvet, binicilik ve savaşçılık yanında verdiği sözde durma , acizlere ve mağluplara hoşgörü ile yaklaşma, yardımcı olma Türk destanlarında dile getirilen ortak değer ve kabullerdir. Türk destanları,kâinatın, insanın, kadının ve erkeğin yaradılışı, Türk milletinin doğuşu, çeşitli Türk devletlerinin kuruluş gelişme, çöküşleri, zafer ve yenilgileri gibi konularla beraber pek çok sebep açıklayıcı efsaneyi de içinde barındırır. ilk örneklerinin manzum olduğu kabul edilen Türk destanlarından Kırgız Türkleri arasında yaşayan Manas destanı dışında bütünüyle günümüze gelebilen örnek bulunmamaktadır.Diğer Türk destanları çeşitli kaynaklarda özet, epizot, hatıra, kısaltılmış seçme metinler halinde bulunmaktadır.

Türk tarihine ana hatlarıyla bakıldığında Türk hayatı fetihlerle başlamış ve yeni toprakları yurt edinerek gelişmiştir. ilk anayurt olan Orta Asya hiç bir zaman terk edilmemiştir. Türk

halkları ilk anayurt olan Orta Asya'dan itibaren dünya coğrafyası üzerinde geniş alana yayılmış ve bugün yedi Türk cumhuriyetinde, pek çok özerk topluluk da ve çeşitli devletlerin idaresinde azınlık halinde yaşamaktadır. Türk kültürü de tarih ve coğrafyadaki çok boyutluluğa paralel olarak çeşitlenmiş farklı seviye ve birikimlerle zenginleşerek ve farklılaşarak ancak ilk kaynaktan gelen ortaklıklarını sürdürerek günümüze ulaşmıştır. Bu sebeple Türk destanları da tarihî ve coğrafî çok boyutluluğun getirdiği dil ve kültür dairelerine paralel olarak çeşitlenmiştir. Türk destanları, ana hatlarıyla kültür dâirelerine, kronolojik ve içinde teşekkül ettikleri veya muhafaza edildikleri siyâsî birliklere göre şöyle sınıflandırılmaktadırlar:

İlk Türk Destanları

1. Altay - Yakut

Yaradılış Destanı

2. Sakalar Dönemi

a. Alp Er Tunga Destanı

b. Şu Destanı

3. Hun Dönemi

Oğuz Kağan Destanı

4. Köktürk Dönemi

a. Bozkurt Destanı

b. Ergenekon Destanı

5. Uygur Dönemi

a. Türeyiş Destanı

b. Göç Destanı

İslamiyetin Kabulünden Sonraki Türk Destanları :

1. Karahanlı Dönemi

Satuk Buğra Han Destanı

2. Kazak-Kırgız Kültür Dâiresi

Manas

3. Türk-Moğol Kültür Dâiresi

Cengiz-name

4. Tatar-Kırım

Timur ve Edige Destanları

5.Selçuklu-Beylikler ve Osmanlı Dönemleri

- a. Seyid Battal Gazi Destanı
- b. Danişmend Gazi Destanı
- c.Köroğlu Destanı

Türk Kozmogonisi-Yaradılış Destanı:

Altaylardan Verbitskiy'in derlediği yaradılış destanı özetle şöyledir: Yer gök hiç bir şey yokken dünya uçsuz bucaksız sulardan ibaretti. Tanrı Ülgen bu uçsuz bucaksız dünyada durmadan uçuyordu. Göklerden gelen bir ses Tanrı Ülgen'e denizden çıkan taşı tutmasını söyledi. Göğün emri ile oturacak yer bulan Tanrı Ülgen artık yaratma zamanı geldi diye düşünerek şöyle dedi :

Bir dünya istiyorum, bir soyla yaratayım

Bu dünya nasıl olsun, ne boyla yaratayım

Bunun çaresi nedir, ne yolla yaratayımş

Su içinde yaşayan Ak Ana,su yüzünde göründü ve Tanrı Ülgen'e şöyle dedi :

Yaratmak istiyorsan Ülgen, Yaratıcı olarak şu kutsal sözü öğren :

De ki hep, " yaptım oldu " başka bir şey söyleme.

Hele yaratır iken,"yaptım olmadı" deme.

Ak Ana bunları söyledi ve kayboldu. Tanrı Ülgen'in kulağından bu buyruk hiç gitmedi . insana da bu öğüdü iletmekten bıkmadı : " Dinleyin ey insanlar, varı yok demeyin. Varlığa yok deyip de, yok olup da gitmeyiniz." Tanrı Ülgen yere bakarak : " Yaratılsın yer!" Göğe bakarak "Yaratılsın Gök!" Bu buyruklar verilince yer ve gök yaratılmış. Tanrı Ülgen çok büyük üç balık yaratmış ve dünya bu balıkların üzerine konmuş. Böylece dünya gezer olmamış bir yerde sabit olmuş.Tanrı Ülgen balıkların kımıldadıklarında dünyaya su kaplamasın diye Mandı şire'ye balıkları denetleme görevi vermiş. Tanrı Ülgen, dünyayı yarattıktan sonra tepesi aya güneşe değen etekleri dünyaya değmeğen büyük Altın Dağın başına geçip oturmuş.Dünya altı günde yaratılmışdı, yedinci günde ise Tanrı Ülgen uyumuş kalmışdı. Uyandığında neler yarattım diye baktı: Ayla güneşden başka fazladan dokuz dünya birer cehennem ile bir de yer yaratmıştı. Günlerden bir gün Tanrı Ülgen denizde yüzen bir toprak parçacığı üzerinde bir parça kil gördü" insanoğlu bu olsun, insana olsun baba." dedi ve toprak üstündeki kil birden insan oldu. Tanrı Ülgen bu ilk insana "Erlik" adını verdi ve onu kardeşi kabul etti. Ancak Erlik'in yüreği kıskançlık ve hırsıyla doluydu. Tanrı Ülgen gibi güçlü ve yaratıcı olmadığı için öfkeleni.

Tanrı Ülgen, kemikleri kamıştan, etleri topraktan yedi insan yarattı. Erlik'in yarattığı dünyaya zarar vereceğini düşünerek insanı korumak üzere Mandışire adlı bir kahraman yarattıktan

sonra yedi insanın kulaklarından üfleyerek can, burunlarından üfleyerek başlarına akıl verdi.Tanrı Ülgen insanları idare etmek üzere May-Tere'yi yarattı ve onu insanoğlunun başına han yaptı. Yakut'lardan (Saka) derlenen yaradılış efsaneleri de Altay yardılış destanının yakın varyantı niteliğindedir . XIX.yüzyıl'da derlenen bu efsanelerin çeşitli din ve kültürlerin etkilerini taşıdıkları düşünülmektedir.

Alp Er Tunga

Sakalar dönemine âit Alp Er Tunga ve şu olmak üzere iki destan tesbit edilmiştir. Alp Er Tunga, M.Ö. VII. yüzyılda yaşamış kahraman ve çok sevilen bir Saka hükümdarıdır. Alp Er Tunga Orta Asya'daki bütün Türk boylarını birleştirerek hâkimiyeti altına almış daha sonra Kafkasları aşarak Anadolu Suriye ve Mısır'ı fethetmiş ve Saka devletini kurmuştur. Alp Er Tunga'nın hayatı savaşlarla geçmiştir. Uzun süre mücadele ettiği iranlı Medlerin hükümdarı Keyhusrev 'in davetinde hile ile öldürülmüştür. Alp Er Tunga ile iranlı Med hükümdarları arasındaki bu mücadelelerin hatıraları uzun asırlar hem Türkler hem iranlılar arasında yaşatılmıştır. Alp Er Tunga, Asur kaynaklarında Maduva, Herodot'ta Madyes, iran ve islâm kaynaklarında Efrasyab adlarıyla anılmaktadır.

Orhun Yazıtlarında "Dokuz Oğuzlar" arasında "Er Tunga" adına yapılan "yuğ" merasiminden söz edilmektedir. Turfan şehrinin batısında bulunan "Bezegelik" mabedinin duvarında da Alp Er Tunga'nın kanlı resmi bulunmaktadır. "Divan ü Lûgat-it Türk" ün yazarı Kaşgarlı Mahmud'a ve " Kutadgu Bilig" yazarı Yusuf Has Hacıp'e göre "Alp Er Tunga" iran destanı "şehname" deki büyük ve efsanevî Turan hükümdarı "Efrasiyab"dır. Divan ü Lûgat-it Türk'de Turan hükümdarlığının merkezi olarak "Kaşgar" şehri gösterilmektedir. islâmiyeti kabul etmiş olan Karahanlı devleti hükümdarları da kendilerinin "Efrasyap" sülalesinden geldiklerine inanmışlar ve bunu ifade etmişlerdir. Moğol tarihçisi Cüveyni de Uygur devletinin hükümdarlarının da Efrasyap soyundan olduğunu yazmaktadır. şecere-i Terakime'ye göre Selçuklu Sultanları kendilerini Efrasyab soyundan kabul ederlerdi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin dağılmasından sonra iletişim kurmak imkânı bulduğumuz ve Rusların Yakut adını verdiği Türk gurup aslında kendilerine Saka dediklerini söylemişlerdir. Tarih içinde kaybolduğunu düşündüğümüz Saka Türklerinin az da olsa bir bölümünün bugün hayatiyetlerini sürdürmeleri pek çok meselenin yeniden araştırılarak doğruların ortaya çıkmasına yardımcı olabilecektir.Tarihçi Mesudî de M.S. 7. yüzyılın başındaki Köktürk hakanının "Efrasyab" soyundan olduğunu yazmaktadır. Bütün bu bilgilerden hareketle "Tunga Alp" le ilgili efsanelerin Kök Türklerden önce doğu ve orta Tıyanşan alanında yaşayan Türkler arasında meydana geldiğini ve bu destanın daha sonraları Kök Türk ve Uygurlar arasında yaşayarak devam ettiğini göstermektedir.Alp Er Tunga destanının metni bu güne

ulaşamamıştır. Bir kısmından yukarıda bahsettiğimiz kaynaklarda bu değerli Saka hükümdarı ve kahramanı hakkında bilgiler ve bir de sagu (ağıt) tesbit edilmiştir:

Alp Er Tunga Öldü mü
Dünya sahipsiz kaldı mı
Korkak öcünü aldı mı
şimdi yürek yırtılır

Felek yarar gözetti
Gizli tuzak uzattı
Beğlerbeyini kaptı
Kaçsa nasıl kurtulur

Erler kurt gibi uludular
Hıçkırıp yaka yırttılar
Acı seslerle bağırdılar
Ağlamaktan gözleri kapandı

Beğler atlarını yordular
Kaygı onları durdurdu
Benizleri yüzleri sarardı
Safran sürülmüş gibi oldular

Kutadgu Bilig'de "Alp Er Tunga" hakkında şu bilgi verilmektedir: " Eğer dikkat edersen görürsün ki dünya beyleri arasında en iyileri Türk beyleridir. Bu Türk beyleri arasında adı meşhur ikbali açık olanı Tonga Alp Er idi. O yüksek bilgiye ve çok faziletlere sahip idi. Ne seçkin, ne yüksek, ne yiğit adam idi ; zaten âlemde ferasetli insan bu dünyaya hâkim olur. iranlılar ona Efrasiyap derler; bu Efrasiyap akınlar hazırlayıp ülkeler zaptetmiştir. Dünyaya hâkim olmak ve onu idare etmek için pek çok fazilet, akıl ve bilgi lâzımdır. iranlılar bunu kitaba geçirmişlerdir.Kitapta olmasa onu kim tanırdı." Bugünkü bilgilerimize göre Alp Er Tunga ile ilgili en geniş bilgi İran destanı şehname'de tesbit edilmiştir. şehname'nin başlıca konularından biri iran -Turan savaşlarıdır. Bu destana göre en büyük Turan kahramanı önce şehzade sonra hükümdar olan Efrasyap'tır.şehname'deki Alp Er Tunga ile ilgili bilgiler şöyle özetlenebilir:

"Turan şehzadesi Efrasyap babasının isteği üzerine iran'a harp açtı. iki ordu Dihistan'da karşılaştılar.Boyu servi, göğsü ve kolları arslan gibi ve fil kadar kuvvetli olan Efrasyap,

İranlı'ları yendi. İran padişahı Efrasyap'a esir düştü. İran'ın ilk intikamını o zaman İran'a bağlı olan Kabil Padişahı Zal aldı. Zal başarılı olmasına rağmen İran şahının öldürülmesini engelleyemedi. Efrasyab İran'ı ele geçirmek için yeni bir savaş açtı. İran'ın yetiştirdiği en büyük kahramanlardan Zal oğlu Rüstem Efrasyab'ın üzerine yürüdü.. Efrasyab ile Zal oğlu Rüstem arasında bitmez tükenmez savaşlar yapıldı. İran tahtında bulunan Keykâvus, hem oğlu Siyavuş'u hem de Zal oğlu Rüstem'i darılttı. Siyavuş Efrasyap'a sığındı . Siyavuş'un Turan'da bulunduğu sırada evlendiği Türk beyi Piran'ın kızından bir oğlu oldu. Siyavuş oğluna babası Keyhusrev'in adını verdi. Efrasyab uzun yıllar Turan'da hükümdarlık etti. İranlılar Siyavuş'un oğlu Keyhusrev'i kaçırmak için İran tahtına oturtular. Keyhusrev Zaloğlu Rüstem'le işbirliği yaptı ve Turan ordularını yendi. Keyhusrev ile Efrasyab defalarca savaştılar. Sonunda ordusuz kalan Efrasyab Keyhusrev'in adamları tarafından öldürüldü. Şehname'de Efrasyab adıyla anılan Turan hükümdarı Alp Er Tunga'nın İran hükümdarlarına sık sık yenildiği anlatılmaktadır. Ancak İran Turan savaşlarında İran hükümdarları sürekli değişmiş 140 yıl yaşadığı rivayet edilen Alp Er Tunga ise mücadeleye devam etmiştir. Bu durum Efrasyab'ın başarısız olmadığını gösterir. Gerçek destan metni bulunduğu takdirde bu destanla ilgili daha sağlıklı değerlendirmeler yapılabilir görüşümdedir.

Şu Destanı :

Şu destanı M.Ö. 330-327 yıllarındaki olaylarla bağlantılıdır. Bu tarihlerde Makedonyalı İskender, İran'ı ve Türkistan'ı istilâ etmişti. Bu dönemde Saka hükümdarının adı şu idi. Bu Destan Türklerin İskender'le mücadelelerini ve geriye çekilmeleri anlatılmaktadır. Doğuya çekilmeyen 22 ailenin Türkmen adıyla anılmaları ile ilgili sebep açıklayıcı bir efsane de bu destan içinde yer almaktadır. Kaşgarlı Mahmud Divan ü Lügat-it Türk'de İskender'den Zülkarneyn olarak bahsetmektedir. Destanın tespit edilebilen kısa metni şöyle özetlenebilir: İskender, Türk memleketlerini almak üzere harekete geçtiğinde Türkistan'da hükümdar şu isimde bir gençti. İskender'in gelip geçici bir akın düzenlediğine inanıyordu. Bu sebeple de İskender'le savaşmak yerine doğuya çekilmeği uygun bulmuştu. İskender'in yaklaştığı haberi gelince kendisi önde halkı da onu izleyerek doğuya doğru yol aldılar. Yirmi iki aile yurtlarını bırakmak istemedikleri için doğuya gidenlere katılmadılar. Giden gurubun izlerini takip ederek onlara katılmaya çalışan iki kişi bu 22 kişiye rastladı. Bunlar birbirleriyle görüşüp tartıştılar. 22 kişi bu iki kişiye: "Erler İskender gelip geçici bir kişidir. Nasıl olsa gelip geçer , o sürekli bir yerde kalmaz. Kal aç" dediler. Bekle , eğlen, dur anlamına gelen "Kalaç" bu iki kişinin soyundan gelen Türk boyunun adı oldu. İskender Türk yurtlarına geldiğinde bu 22 kişiyi gördü ve Türk'e benziyor anlamında " Türk maned " dedi. Türkmenlerin ataları bu 22 kişidir ve isimleri de İskender'in yukarıdaki sözünden kaynaklanmıştır. Aslında Türkmenler,

Kalaçlarla birlikte 24 boydur ama Kalaçlar kendilerini ayrı kabul ederler. Hükümdar şu Uygurların yanına gitti. Uygurlar gece baskını yaparak İskender'in öncülerini bozguna uğrattılar.Sonra İskender ile şu barıştılar. İskender Uygur şehirlerini yaptırdı ve geri döndü. Hükümdar Şu'da Balasagun'a dönerek bugün şu adıyla anılan şehri yaptırdı ve buraya bir tılsım koydurttu. Bugün de leylekler bu şehrin karşısına kadar gelir, fakat şehri geçip gidemezler. Bu tılsımın etkisi hâlâ sürmektedir.

Bu destana göre İskender Türkistan'a geldiğinde Türkmenlerin dışındaki Türkler doğuya çekilmişlerdi. İskender Türkistan'da mukavemetle karşılaşmamış bu sebeple ilerlememiştir. Büyük ölçüde çadırlarda yaşayan Türkler İskender'in seferinden sonra şehirler kurmuş ve yerleşik hayatı geliştirmişlerdir.

Hun - Oğuz Destanı :

Oğuz Kağan destanı M.Ö. 209-174 tarihleri arasında hükümdarlık yapmış olan Hun hükümdarı Mete'nin hayatı etrafında şekillenmiştir. Bütün Türk destanlarında olduğu gibi bu destanın da ilk şekli günümüze ulaşmamıştır. Bugün, elimizde Oğuz destanının üç varyantı bulunmaktadır. XIII ile XVI yüzyıllar arasında Uygur harfleriyle yazılmış ve İslamiyetten önceki inancı yansıtan varyantın ilk örneği temsil ettiği kabul edilebilir. XIV. yüzyıl başında yazıldığı bilinen Reşideddîn'in Câmîüt-Tevârih adlı eserinde yer alan Farsça Oğuz Kağan Destanı İslâmî varyantların ikincisini temsil etmektedir. Oğuz Kağan Destanının üçüncü varyantı ise XVII. yüzyılda Ebü'l-Gazî Bahadır Han tarafından Türkmenler arasındaki sözlü rivayetlerden ve önceki yazmalardan faydalanarak yazılmıştır.

Oğuz Kağan Destanının İslamiyet Öncesi Rivayeti Ay Kağan'ın yüzü gök , ağzı ateş, gözleri elâ, saçları ve kaşları kara perilerden daha güzel bir oğlu oldu. Bu çocuk annesinden ilk sütü emdikten sonra konuştu ve çiğ et ,çorba ve şarap istedi.Kırk gün sonra büyüdü ve yürüdü. Ayakları öküz ayağı , beli kurt beli, omuzları samur omzu, göğsü ayı göğsü gibiydi. Vücudu baştan aşağı tüylüydü. At sürüleri güder ve avlanırdı. Oğuz'un yaşadığı yerde çok büyük bir orman vardı. Bu ormanda çok büyük ve güçlü bir gergedan yaşıyordu. Bir canavar gibi olan bu gergedan at sürülerini ve insanları yiyordu. Oğuz cesur bir adamdı. Günlerden bir gün bu gergedanı avlamağa karar verdi. Kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanını aldı ve ormana gitti. Bir geyik avladı ve onu söğüt dalı ile ağaca bağladı ve gitti. Tan ağarırken geldiğinde gergedanın geyiği almış olduğunu gördü. Daha sonra Oğuz, avladığı bir ayıyı altın kuşağı ile ağaca bağladı ve gitti. Tan ağarırken geldiğinde gergedanın ayıyı da aldığını gördü. Bu sefer kendisi ağacın altında bekledi. Gergedan geldi ve başı ile Oğuz'un kalkanına vurdu. Oğuz kargı ile gergedanı öldürdü. Kılıcı ile başını kesti. Gergedanın barsaklarını yiyen ala doğanı da oku ile öldürdü ve başını kesti. Günlerden bir gün Oğuz Kağan Tanrıya yalvarırken karanlık bastı.

Gökten bir gök ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Bu ışığın içinde alnında kutup yıldızı gibi parlak bir ben bulunan çok güzel bir kız duruyordu. Bu kız gülünce gök tanrı da gülüyor, kız ağlayınca gök tanrı da ağlıyordu. Oğuz bu kızı sevdi ve bu kızla evlendi. Günler ve gecelerden sonra bu kız üç oğlan çocuk doğurdu. Çocuklara Gün, Ay ve Yıldız isimlerini verdiler. Oğuz ormanda ava çıktığı günlerden birinde göl ortasında bir ağaç gördü. Ağacın kovuğunda gözü gökten daha gök, saç ırmak gibi dalgalı, inci gibi dişli bir kız oturuyordu. Yeryüzü halkı bu kızın güzelliğini görse dayanamaz ölüyoruz derlerdi. Oğuz bu kızı sevdi ve onunla evlendi. Günlerden gecelerden sonra Oğuz'un bu kızdan da üç oğlu oldu. Bu çocuklara Gök, Dağ ve Deniz isimlerini koydular.

Oğuz Kağan büyük bir toy(şenlik) verdi. Kırk masa ve kırk sıra yaptırdı. Çeşit çeşit yemekler, şaraplar, tatlılar, kıymızlar yediler ve içtiler. Toydan sonra Beylere ve halka Oğuz Kağan şunları söyledi:

Ben sizlere oldum kağan
Alalım yay ile kalkan
Nişan olsun bize buyan
Bozkurt olsun bize uran
Av yerinde yürüsün kulan
Dana deniz, daha müren
Güneş bayrak gök kurıkan

Oğuz Kağan bu toydan sonra dünyanın dört bir tarafına elçilerle şu mektubu gönderdi:" Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olmam gerekir. Sizden itaat dilerim. Kim benim emirlerime baş eğerse, hediyelerini kabul eder ve onu dost edinirim. Kim baş eğmezse, gazaba gelirim. Onu düşman sayarım. Onunla savaşır ve yok ettiririm". Yine o zamanlarda sağ yanda bulunan Altun Kağan, Oğuz Kağan'a pek çok altın gümüş ve değerli taşlar hediye etti ve ona itaat ederek dostluk kurdu. Oğuz Kağanın sol yanında ise askerleri ve şehirleri çok olan Urum Kağan vardı. Urum Kağan Oğuz Kağanı dinlemezdi. Oğuz Kağan'ın isteklerini gene kabul etmedi. Oğuz Kağan gazaba geldi, bayrağını açtı ve askerleriyle birlikte Urum Kağana doğru yürüdü. Kırk gün sonra Buz Dağ'ın eteklerine geldi. Çadırını kurdurdu ve sessizce uyudu. Tan ağarınca Oğuz Kağanın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü gök yeveli büyük bir erkek kurt çıktı. Kurt: " Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun; Ey Oğuz ben senin önünde yürüyeceğim."dedi. Bunun üzerine Oğuz çadırını toplattırdı ve ordusuyla birlikte kurdu izlediler. Gök tüylü gök yeveli büyük erkek kurt itil Müren denizi yakınındaki Kara dağın eteğinde durdu. Urum Hanın ordusu ile Oğuz Kağanın ordusu arasında büyük savaş oldu. Oğuz Kağan savaşı kazandı, Urum Hanın hanlığını ve

halkını aldı. Oğuz Kağan ve askerleri Gök tüylü ve gök yeveli kurdu izleyerek itil ırmağına geldiler. Oğuz Kağan'ın beylerinden Uluğ Ordu bey itil ırmağını geçmek için ağaçlardan sal yaptı ve böylece karşıya geçtiler. Oğuz'un bu buluş hoşuna gittiği için bu Uluğ Ordu Bey'e "Kıpçak" adını verdi. Gök tüylü gök yeveli kurdu izleyerek yeniden yola devam ettiler. Oğuz Kağan'ın çok sevdiği alaca atı Buz Dağa kaçtı. Oğuz Kağanın çok üzüldüğünü gören kahraman beylerinden biri Buz Dağa çıktı ve dokuz gün sonra alaca atı bularak geri döndü. Oğuz Kağan atını ve karlarla örtünmüş kahraman beyi görünce çok sevindi. Atını getiren bu beye: " Sen buradaki beylere baş ol. Senin adın ebediyen Karluk olsun." dedi. Bir süre ilerledikten sonra gök tüylü ve gök yeveli erkek kurt durdu. Çürçet yurdu adı verilen bu yerde Çürçetlerin kağanı ve halkı Oğuz Kağana boyun eğmeyince büyük savaş oldu. Oğuz Kağan, Çürçet Kağanı yendi ve halkını kendisine bağladı. Oğuz Kağan, ordusunun önünde yürüten bu gök tüylü gök yeveli erkek kurdla Hint, Tangut, Suriye, güneyde Barkan gibi pek çok yeri savaşıarak kazandı ve yurduna kattı. Düşmanları üzüldü, dostları sevindi. Pek çok ganimet ve atla evine döndü. Günlerden bir gün Oğuz Kağanın tecrübeli bilge veziri Uluğ Bey rüyasında bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Altın yay gün doğusundan gün batısına kadar uzanıyordu. Üç gümüş ok da kuzeye doğru gidiyordu. Oğuz Kağan bu rüyayı dinleyince yurdunu oğulları arasında paylaştırdı.

Köktürk Destanı

Köktürklerle ilgili tesbit edilen destanın iki farklı rivayeti bulunmaktadır. Çin kaynaklarında tespit edilen varyant "Bozkurt", Ebü'l-Gâzi Bahadır Han tarafından tespit edilen varyant şecere-i Türk'te ise "Ergenekon" adıyla verilmiştir.

Ergenekon Destanı

Moğol ilinde Oğuz Han soyundan il Han'ın hükümdarlığı sırasında Tatarların hükümdarı Sevinç Han Moğol ülkesine savaş açtı. ilhan'ın idaresindeki orduyu Kırgızlar ve diğer boylardan da yardım alarak yendi. ilhanın ülkesindeki herkesi öldürdüler. Yalnız il Han'ın küçük oğlu Kıyan ve eşi ile yeğeni Nüküz ile eşi kaçıp kurtulmayı başardılar. Düşmanın, onları bulamayacağı bir yere gitmeğe karar verdiler. Yabanî koyunların yürüdüğü bir yolu izleyerek yüksek bir dağda dar bir geçite vardılar. Bu geçitten geçerek içinde akar sular, pınarlar, çeşitli bitkiler, çayırlar, meyva ağaçları, çeşitli avların bulunduğu bir yere gelince Tanrıya şükrettiler ve burada kalmağa karar verdiler. Dağın doruğu olan bu yere dağ kemeri anlamında "Ergene" kelimesiyle "dik" anlamındaki "Kon" kelimesini birleştirerek "Ergenekon" adını verdiler. Kıyan ve Nüküz'ün oğulları çoğaldı. Dört yüz yıl sonra kendileri ve sürüleri o kadar çoğaldılar ki Ergenekon'a sığamadılar. Atalarının buraya geldiği geçitin yeri unutulmuştu. Ergenekon'un çevresindeki dağlarda geçit aradılar. Bir demirci, dağın demir

kısmı eritirlerse yol açılabileceğini söyledi. Demirin bulunduğu yere bir sıra odun, bir sıra kömür dizdiler ve ateşi yaktılar. Yetmiş yere koydukları yetmiş körükle hep birden körüklediler. Demir eridi, yüklü bir deve geçecek kadar yer açıldı. İlhan'ın soyundan gelen Türkler yeniden güçlenmiş olarak eski yurtlarına döndüler, atalarının intikamını aldılar. Egenekondan çıktıkları gün olan 21 martta her yıl bayram yaptılar. Bu bayramda bir demir parçasını kızdırırlar, demir kıpkırmızı olunca önce Hakan daha sonra beyler demiri örsün üstüne koyarak döğerler. Bugün hem yeniden özgür hem de bahar bayramı olarak hala kutlanmaktadır.

Uygur Destanları

Uygurlara âit Türeyiş ve Göç isimli iki destan parçası tesbit edilmiştir. Türeyiş parçası Çin kaynaklarından Göç ise hem Çin hem İran kaynaklarında bulunmaktadır.

Türeyiş Destanı

Eski Hun beylerinden birinin çok güzel iki kızı vardı. Bu bey kızları ile ancak Tanrıların evlenebileceğini düşünüyordu. Bu sebeble ülkesinin kuzey tarafında yüksek bir kule yaptırarak iki güzel kızını Tanrılarla evlenmek üzere buraya yerleştirdi. Bir süre sonra kuleye gelen bir kurdun Tanrı olduğu düşüncesiyle kızlar bu kurtla evlendiler. Bu evlenmeden doğan Dokuz Oğuzların sesi kurt sesine benzerdi.

Göç Destanı

Uygurların yurdunda "Hulin" isimli bir dağ vardı. Bu dağdan Tuğla ve Selenge isimli iki ırmak çıkardı. Bir gece oradaki bir ağacın üzerine gökten ilâhi bir ışık indi. İki ırmak arasında yaşayan halk bunu dikkatle izlediler. Ağacın gövdesinde şişkinlik oluştu, ilâhi ışık dokuz ay on gün şişkinlik üzerinde durdu. Ağacın gövdesi yarıldı ve içinden beş çocuk görüldü. Bu ülkenin halkı bu çocukları büyüttü. En küçükleri olan Buğu Han büyüyünce hükümdar oldu. Ülke zengin halk mutlu oldu. Çok zaman geçti. Yuluğ Tiğın isimli bir prens hükümdar oldu. Çinlilerle çok savaştı. Bu savaşlara son vermek için Oğlu Gali Tigini bir Çin prensesi ile evlendirmeye karar verdi. Çinliler, prensese karşılık hükümdardan Tanrı dağının eteğindeki Kutlu Dağ adını taşıyan kayayı istediler. Gali Tigin kayayı verdi. Çinliler kayayı götürmek için kayanın etrafında ateş yaktılar, kaya kızınca üzerine sirke döktüler. Ufak parçalara ayrılan kayayı arabalara koyarak Çin'e taşıdılar. Memleketteki bütün kuşlar, hayvanlar kendi dilleriyle bu kayanın gidişine ağladılar. Bundan yedi gün sonra da Gali Tigin öldü. Kıtık ve kuraklık oldu. Yurtlarını bırakarak göç etmek zorunda kaldılar.

Buraya kadar kısaca tanıtmaya çalıştığımız Türklerin ilk dönem edebî eserleri olan Yaratılış, Alp Er Tunga, Şu, Oğuz Kağan, Ergenekon, Türeyiş ve Göç destanları bugünkü bütün Türk Cumhuriyet ve Topuluklarının ortak destanları olarak kabul edilmektedir. Büyük bir ihtimalle

XV. yüzyılda yazıya geçirildiği kabul edilen "Dede Korkut Hikâyeleri" nin Hun-Oğuz Destan dâiresinden ayrılmış destan parçası olduğu görüşü oldukça yaygındır. Dede Korkut Hikâyeleri ve bu hikâyelerin hem anlatıcısı hem de kahramanlarından biri olan Dede Korkut bütün Türk dünyasında ortak olarak tanınan sözlü ve yazılı gelenekte yaşatılan önemli eserlerden biridir. Türklerin X. yüzyılda büyük kitleler halinde İslâmiyet'i kabul etmelerinden ve Oğuzların büyük bir bölümünün batıya bugünkü Anadolu topraklarına göçmelerinden sonra gerek Orta Asyada gerek Anadolu , Balkanlar ve Orta Doğuda, Türkler farklı siyasî birlikler içinde yaşamışlardır. X. yüzyıldan sonra teşekkül eden destanlardan Köroğlu dışındakiler Türk topluluk ve guruplarının iletişimleri ölçüsünde yaygınlaşmıştır. Köroğlu destanı XVI. yüzyılda Anadolu'da teşekkül etmiş ve hemen hemen bütün Türk dünyası tarafından benimsenmiş ve çeşitlenerek yaşatılmaktadır.

İslâmiyetin Kabulünden Sonraki Türk Destanları Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han X. yüzyılda islâmiyeti resmen devlet dini olarak kabul etmiştir. islâmiyetten sonra ilk teşekkül eden destan da bu hükümdarın islâmiyeti kabul ve yaymak için yaptığı mücadelelerin efsanelerle zenginleştirilerek anlatımıyla doğmuştur. Bu destanın bir elyazmasında bulunan metni kısaca şöyle özetlenebilir :

Satuk Buğra Han Destanı

Hz. Muhammed kanatlı atı Burak'ın sırtında göklere yükseldiği "Mirâc Gecesinde" gök katlarında kendinden önceki peygamberleri görür. Bunlar arasında birini tanıyamaz ve Cebrail'e bunun kim olduğunu sorar.

Cebrail :

" Bu peygamber değildir. Bu sizin ölümünüzden üç asır sonra dünyaya inecek olan bir ruhtur. Türkistan'da sizin dininizi yayacak olan bu ruh " Abdülkerim Satuk Buğra Han" adını alacaktır." Hz. Muhammed yeryüzüne döndükten sonra hergün islâmiyeti Türk ülkesine yayacak olan bu insan için dua etti. Hz. Muhammed'in arkadaşları da bu ruhu görmek istediler. Hz. Muhammed dua etti. Başlarında Türk başlıkları bulunan silâhlı, kırk atlı görüldü. Satuk Buğra Han ve arkadaşları selâm verip uzaklaştılar. Bu olaydan üç asır sonra Satuk Buğra Han, Kaşgar Sultanının oğlu olarak dünyaya geldi. Satuk Buğra Hanın doğduğu gün yer sarsılmış, mevsim kış olduğu halde bahçeler , çayırlar çiçeklerle örtülmüştü. Falcılar bu çocuğun büyüyünce müslüman olacağını söyleyerek öldürülmesini isterler. Satuk Buğra Hanı, annesi : " Müslüman olduğu zaman öldürürsünüz." diyerek ölümden kurtarır.

Satuk Buğra Han 12 yaşında arkadaşlarıyla birlikte ava çıkmağa başlar. Avda oldukları günlerden birinde kaçan bir tavşanın arkasından hızla koşarken arkadaşlarından uzaklaşır. Kaçan tavşan durur ve bir ihtiyar insan görünümü kazanır.Satuk Buğra Han'ın sonradan Hızır

olduğunu anladığı bu yaşlı kişi ona müslüman olmasını öğütler ve islâmiyeti anlatır. Satuk Buğra, Kaşgar hükümdarı olan amcasından islâmiyeti kabul etmesini ister. Kaşgar Hanı, müslüman olmayacağını söyler. Satuk Buğra Han'ın işaretleriyle yer yarılar ve hükümdar toprağa gömülür. Satuk Buğra Han hükümdar olur ve bütün Türk ülkeleri onun idaresinde islâmiyeti kabul ederler. Satuk Buğra Han, ömrünü müslümanlığı yaymak için mücadele ile geçirmiştir. Menkabelere göre Satuk Buğra Han'ın düşmana uzatıldığında kırk adım uzayan bir kılıcı varmış ve savaşırken etrafına ateşler saçıyormuş. 96 yaşında Tanrıdan davet almış bu sebeble Kaşgar'a dönmüş ve hastalanarak burada ölmüştür.

Manas Destanı

Kırgız Türkleri arasında doğan Manas destanı Kazak-Kırgız Türk kültür dâiresi içinde bugün de bütün canlılığı ile yaşamaktadır. Bu destanın XI ile XII. yüzyıllarda meydana geldiği düşünülmektedir. Destanın kahramanı Manas da, Oğuz Kağan destanının islâmî rivayetindeki ve Satuk Buğra Han gibi islâmiyeti yaymak için mücadele eden bir kahramandır. Böyle olmakla beraber Manas destanında islâmiyet öncesi Türk kültür , inanç ve kabullerinin tamamını görmek mümkündür. Bazı varyantları 400.000 mısra olan Manas destanı Türk-Bozkır medeniyetinin Kazak -Kırgız dâiresinin kültür belgeseli niteliğindedir.

Cengiz-nâme

Ortaasya'da yaşayan Türk boyları arasında XIII. yüzyılda doğup gelişmiştir. Cengiznâme Moğol hükümdarı Cengiz'in hayatı, kişiliği ve fetihleri ile ilgili olarak Cengiz'in oğulları tarafından idare edilen Türkler tarafından meydana getirilmiştir. Orta Asya'da yaşayan Türkler özellikle de Başkurd, Kazak ve Kırgız Türkleri, Cengiz destanını çok severek günümüze kadar yaşatmışlardır. Cengiz-nâme'de, Cengiz bir Türk kahramanı olarak kabul edilmekte ve hikâye Türk tarihi gibi anlatılmaktadır. Cengiz, Uygur Türeyiş destanının kahramanları gibi gün ışığı ile Kurt-Tanrı'nın çocuğu olarak doğar. Cengiz-nâme, Moğol Hanlarının destanî tarihi olarak kabul edildiğinden tarih araştırmacılarının da dikkatini çekmiştir. XVII. yüzyılda Orta Asya Türkçesinin değerli yazarı Ebü'l Gâzi Bahadır Han, "şecere-i Türk" adlı eserinde "Cengiz-Nâme"nin 17 varyantını tesbit ettiğini söylemektedir. Bu bilgi, bu destanın, Orta Asya'daki Türkler arasındaki yaygınlığını göstermektedir. Orta Asya Türkleri, Cengiz'i islâm kahramanı olarak da görmüşler ve ona kutsallık atfetmişlerdir. Batıdaki Türkler tarafından ise Cengiz hiç sevilmemiştir. Arap tarihçilerinin, bu hükümdarı islâm düşmanı olarak göstermeleri ve tarihî olaylar onun sevilmemesinde etkili olmuştur. Moğolların Anadoluya saldırgan biçimde gelip ortalığı yakıp yıkmaları, Bağdat'ın önce Hülâgu daha sonra Timurlenk tarafından yakılıp yıkılması, Timurlenk'in Yıldırım Beyazıd'la sebepsiz savaşı gibi tarihi gerçekler, Cengiz'in de diğer Moğollar gibi sevilmemesine sebep

olmuştur. Cengiz-Nâme batıda yaşayan Türkler'in hafıza ve gönüllerinde yer almamıştır. "Cengiz-Nâme"nin Orta Asya Türkleri arasında bir diğer adı da " Dâstân-ı Nesl-i Cengiz Han"dır.

Edige

Bu destanda XIII yüzyılda Hazar denizi kıyısında kurulan Altınordu Hanlığının XV. yüzyılda Timurlular tarafından yıkılışı anlatılmaktadır. Destanın adı, Altınordu Hanı ve bu destanın kahramanı Edige Mirza Bahadır'a atfen verilmiştir. Edige Mirza Bahadır'ın devletini ayakta tutabilmek için yaptığı büyük mücadeleler, ölümünden sonra XV. yüzyılda destan haline getirilmiştir. 1820' yılından itibaren yazıya geçirilen Edige destanının Kazak-Kırgız, Kırım, Nogay, Türkmen, Kara Kalpak, Başkırt olmak üzere altı rivâyeti tesbit edilmiştir Çeşitli Türk guruplar arasında Alp Er Tunga ve Oğuz Kağan gibi ilk Türk destanlarının izlerini taşıyan Türk kahramanlık dtünya görüşünü temsil eden burada bahsi geçenler kadar yaygınlaşmamış ortak edebiyat geleneği içinde yer almamış pek çok başka destan örneği bulunmaktadır. Osmanlı sahasında destandan hikâyeye geçişte ara türler olarak da nitelendirilen çok tanınmış ve bir çok Türk topluluklarınca da bilinen Köroğlu örneği yanında daha sınırlı alanlarda tesbit edilen Danişmendname , Battalname gibi ilgi çekici örnekler de bulunmaktadır.

Battal-Nâme

Bu destanın kahramanı Türkler arasında Battal Gâzi adıyla benimsenmiş bir Arap savaşçısıdır. Asıl destan, VIII. yüzyılda, Emevî'lerin hıristıyanlarla yaptıkları savaşlarda büyük kahramanlıklar göstermiş Abdullah isimli bir kişiyle ilgili olarak doğmuştur. Battal arapça kahraman demektir, Battal Gâzi, Arap kahramanına verilen unvanlardır. Türklerin müslüman olmalarından sonra Battal Gâzi destan tipi Türkleştirilmiş önceki destan epizotlarıyla zenginleştirilmiş ve anlatım geleneği içine alınmıştır. XII ve XIII yüzyıllarda Battal-Nâme adı ile ve nesir biçimi yazıya geçirilmiştir. Hikâyeci âşıkların repertuarlarında da yer almıştır.Seyyid Battal adıyla da anılan bu kahraman hem çok bilgili, çok dindar ve cömertdir. Müslümünliği yaymak için yaptığı mücadelelerde insanların yanında büyücü, cadı ve dev gibi olağanüstü güçlerle de savaşır. " Aşkar Devzâde" isimli atı da kendisi gibi kahramandır. Arap, Fars ve Türklerin X-XX. yüzyıllar arasında oluşturdukları ortak islâm kültür dâiresinin ürünlerinden biri olmakla beraber Orta Asya'da yaşayan Türk guruplar arasına da yayılarak Türk kabul ve değerleriyle kaynaşmıştır.

Dânişmendnâme

Anadolunun fethini ve bu mücadelenin kahramanlarını anlatan, XI1. yüzyılda sözlü olarak şekillenen X111. yüzyılda yazıya geçirilen islâmî Türk destanlarındandır. Danişmendnâme'de hikâye edilen olayların tarihi gerçeklere uygunluğu, kahramanlarının yaşamış Türk beyleri

olmalarından, Anadolu coğrafyasının gerçek isimleriyle anılmasından dolayı uzun süre tarih kitabı olarak nitelendirilmiştir. Köroğlu metni destan adıyla anılmakla ve bazı destanî niteliklere de sahip olmakla birlikte XX. yüzyılda Anadolu'dan derlenen örnekleri daha çok halk hikâyesi geleneğine yakındır. Anadolu'da hikâyeci âşıklar tarafından 24 kol halinde anlatılan hikâyesinin özeti kısaca şöyledir :

Köroğlu Destanı

Bolu beyi, güvendiği seyislerinden biri olan Yusuf'a : " Çok hünerli ve değerli bir at bul ." emrini verir. Seyis Yusuf, uzun süre Bolu beyinin isteğine uygun bir at arar. Büyüdüklerinde istenen niteliklere sahip olacağına inandığı iki tay bulur ve bunları satın alır. Bolu beyi bu zayıf tayları görünce çok kızar ve seyis Yusuf'un gözlerine mil çekilmesini emreder. Gözleri kör edilen ve işinden kovulan Yusuf, sıska taylarla birlikte evine döner. Oğlu Ruşen Ali'ye verdiği talimatlarla tayları büyütür. Babası kör olduğu için Köroğlu takma adıyla anılan Ruşen Ali, babasının isteğine göre atları yetiştirir. Taylardan biri olağanüstü bir at haline gelir ve Kırat adı verilir. Kırat da destan kahramanı Köroğlu kadar ünlenir. Seyis Yusuf, Bolu beyinden intikam almak için gözlerini açacak ve onu güçlü kılacak üç sihirli köpüğü içmek üzere oğlu ile birlikte pınara gider. Ancak, Köroğlu babasına getirmesi gereken bu köpükleri kendisi içer, yiğitlik, şâirlik ve sonsuz güç kazanır. Babası kaderine rıza gösterir ancak oğluna mutlaka intikamını almasını söyler. Köroğlu Çamlıbel'e yerleşir, çevresine yiğitler toplar ve babasının intikamını alır. Hayatını yoksul ve çaresizlere yardım ederek geçirir. Halk inancına göre silâh icat edilince mertlik bozuldu demiş kırklara karışmıştır. Çeşitli dönemlere ve farklı siyâsî birlikler sahip Türk gurubları arasında tesbit edilen Türk destanlarının kısaca tanıtımı ve özeti bu kadardır. Bu destan metinleri incelendiğinde hepsinde ilk Türk destanı Oğuz Kağan destanının izleri bulunduğu görülür. Bu destan parçaları Türk dünyasının ortak tarihî dönem hatıralarını aksettiren ilk edebî ürünler olarak da önem ve değer taşırlar. Bir gün bu parçalardan hareketle Fin destanı Kalavala gibi değerli mükemmel bir Türk destanını yazılabilirse çeşitli kaynaklarda dağınık olarak bulunan malzeme daha anlamlı hale gelebilir kanaatindeyim.

Kaynaklar

1. Banarlı Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1971.
2. Bang W. - R.R. Arat, Die Legende von Oghuz-Kaghan, Berlin 1932. Türkçe çevirisi, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul 1936.
3. Ebulgâzi Bahadır Han, şecere-i Terakime, fotokopi, İstanbul 1937.
4. Gökyay Orhan şâik, " Han-nâme" Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968.

5. inan Abdulkâdir, Tarihte ve bugün şamanizm, Ankara 1945.
6. Köprülü Mehmet Fuat, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1928. ikinci baskı İstanbul 1982.
7. Moğolların Gizli Tarihi, çeviren Ahmet Temir, Ankara 1948.
8. Orkun H.N., Oğuzlara Dâir, Ankara 1935.
9. Ögel Bahaeddin, "Uygurların Menşe Efsanesi", A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi , Ankara 1947.
10. Ögel Bahaeddin , Türk Kültür Tarihi, Ankara 1962.
11. Türk Mitolojisi, Ankara 1971.
12. Sümer Faruk, Oğuzlar , Ankara 1967.
13. Togan Zeki Velidi, Umumî Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1946.